

GLOBALIZACIJA KOT PODRUŽBLJANJE IN OSAMOSVAJANJE: DIALEKTIKA STRUKTURE IN DELOVANJA V SOCIOLOŠKEM PRISTOPU ZDRAVKA MLINARJA**

Povzetek. V prispevku se lotevamo pojasnjevalne logike družbeno-prostorskih sprememb sociologa Zdravka Mlinarja. Konsistentnost dialektičnega pristopa od začetka njegovega znanstvenega delovanja do danes je razvidna v spoznanjih o mehanizmih in zakonitostih dolgoročnih razvojnih procesov globalizacije. Uvrščamo ga med začetnike kompleksnejše obravnave družbeno-prostorske globalizacije v svetovnem merilu. Mlinarjeva izkustvena in obenem abstraktna dialektika presega pojasnjevalni horizont marksistične dialektike, čeprav iz nje izhaja. Ugotavljamo, da njegovo kombinirano dialektiko izključevanja/prežemanja in konvergence/polarizacije lahko pojasnimo kot fuzijsko obravnavo dveh socioloških analitičnih osi oz. relacij: struktura/delovanje in integracija/diferenciacija. Organizacijske (relacijske) lastnosti globalizirajočih družb se v času in prostoru prežemajo s strukturnimi lastnostmi, jih relativizirajo ali jih celo prevzemajo. Funkcionalne dinamike integracije in diferenciacije Mlinar ne razume primarno kot mehanizem pri vzpostavljanju ravnotežja družbenega reda, temveč kot razvojni, emancipacijski in selektivni potencial pri delovanju akterjev. Globalizacija kot najvišja stopnja podružbljanja (societalizacije) individualnih, kolektivnih in teritorialnih akterjev ob hkratni visoki stopnji njihovega osamosvajanja bi bila idealnotipski »izid« dolgoročnih razvojnih družbenih sprememb. Razvojno paradigmo, ki jo zastopa Mlinar, opredeljujemo kot sintetični »most« med različnimi paradigmatskimi usmeritvami v sociologiji.

Ključni pojmi: Zdravko Mlinar, globalizacija, podružbljanje, dialektika, razvojne spremembe, prostor/čas

* Dr. Marjan Hočevar, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

Uvod

V literaturi o globalizaciji prevladuje eksemplifikativno in fragmentarno prikazovanje sprememb. Vendar pa je ravno ob največji stopnji kompleksnosti hkrati najbolj očitno, da se z naštevanjem in dodajanjem še tako številnih posameznosti ali fragmentov ne bomo približali celoti. Celo najširše sprejeta teorija svetovnega sistema, ki pa ni presegla sektorske (ekonomske) omejenosti, predstavlja bolj zorni kot gledanja, znotraj katerega imamo velike bloke agregiranih posameznosti, kot pa podlago za visoko stopnjo organizirane kompleksnosti v spoznavnem procesu. Kar potrebujemo, ni preprosta razširitev na svet kot celoto, na svetovni sistem z grobo razčlenjeno notranjo strukturo (jedro, semiperiferija, periferija), ki ne more upoštevati vse večje kompleksnosti. Kar bolj potrebujemo, je istočasnost celostnih, kot tudi individualističnih analitičnih pristopov in preučevanje spreminjajočih se odnosov med tema dvema sferama (Mlinar, 1997: 577).

Namen tega prispevka ni kronološki prikaz niti sistematična, vsebinska (kritiška) analiza celotnega, zelo obširnega znanstvenega opusa sociologa Zdravka Mlinarja.¹ Bolj kot na posamična področja njegovega znanstvenega delovanja (indikatorji družbenega razvoja, urbana in ruralna sociologija, prostorsko planiranje, sociološka epistemologija in metodologija, demografija, informatika, jezik itd.) se osredotočamo na kritiško analizo temeljnih in skupnih pojasnjevalnih podlag za njegovo preučevanje družbene dinamike, v tem okviru pa na njegovo kompleksno razumevanje globalizacije. Te podlage so:

- dialektični pristop,
- razvojne spremembe in
- časovno-prostorska perspektiva.

Mlinarjeva abstraktna spoznanja o dolgoročni, regularni logiki družbenih sprememb, kot tudi konkretizacija spoznanj o razvojnih učinkih družbenih procesov temeljijo na sorazmerno konsistentnem pristopu oz. »rabi«² ontoloških, epistemoloških in metodoloških premis dialektičnega mišljenja. Iz njegovega dela je razvidno, da dialektiko razume v njenem izvornem (hegeljanskem) pomenu, kot pojasnjevanje in potencialno reševanje nasprotij s sintezo spoznanj.

V kontekstu obravnave Mlinarjevega dialektičnega pristopa bomo v prispevku najprej osvetlili razloge za na eni strani precejšnjo samoumevnost,

¹ *Prej ali slej bo potrebno opraviti celovit pregled in kritiško analizo njegovega znanstvenega opusa (t. i. »reader«) ter zlasti njegovega prispevka in vpliva za razvoj discipline. Kdor se bo lotil tega podviga, bo soočen s tisoč stranmi raznovrstnega gradiva in z nujnostjo težavne sistematizacije disciplinarnih (pod) področij, s katerimi se ukvarja. Posebna pozornost bo morala biti usmerjena v njegovo »predčasno«³ zaznavanje družbenih fenomenov, ki so se sprva zdeli efemerni ali futuristični, kasneje pa so se izkazali za del utrjene družbene procesualnosti.*

na drugi strani pa ohlapnost, nelagodnost in celo odklonilen odnos do dialektičnega pristopa v sociologiji nasploh, tudi zaradi pojmovnega povezo- vanja z ortodoksnim marksističnim materializmom (Albrow, 1974; Walls, 1979; Schneider, 1979) in z marksistično »kritično teorijo« nasploh (Kellner, 1989). Ob tem primerjalno razpravljamo o pojmovnih (dis)kontinuitetah, vezanih na Mlinarjevo uporabo pojma podružbljanje in mobilnost, in nji- hovi »življenjski dobi« v sociologiji. Sociologizacijo dialektike ter epistemo- loške zagate z dialektiko v sociologiji družbenih sprememb in globalizacije bomo umestili v niz generalnih in izvedenih dihotomnih delitev med: struk- turalističnimi in konfliktnimi teorijami, mikro- in makroskopskimi pristopi, razmerjem med strukturo in delovanjem ter mehanizmom delovanja inte- gracije in diferenciacije.

V nadaljevanju bomo Mlinarjevo dialektiko soočili z njegovim navidezno evolucionističnim, ali natančneje, sistemskim pojmovanjem družbenih spre- memb, ki deloma odstopa od klasičnega marksističnega pojmovanja o struk- turnih konfliktih (neenakosti) kot generatorju razvojnih sprememb. Mlinar sledi logiki o nujnosti dolgoročnega prehajanja iz preprostosti v komple- ksnost (v strukturno diferenciranost, v njegovem jeziku transaktivnost²) kot pogoju za razvojne spremembe. Vendar od systemskega in neofunkcionalni- stičnega pristopa ne izpostavlja strukturnih, temveč organizacijske in rela- cijske lastnosti razvojnega spreminjanja sistema k integraciji raznovrstnosti (Teune in Mlinar, 1978). Razvojno spreminjanje oz. razvoj družbenega sis- tema je torej pogojen tudi z zmožnostjo organizacije naraščajoče kompleks- nosti delovanja akterjev v sistemu. Same normativne spremembe v sistemu niso nujno razvojne spremembe, kot ugotavlja Mlinar v *Protislovjih družbe- nega razvoja* (1986).

Nato bomo obravnavali njegovo specifično razumevanje razvoja v kontekstu dolgoročnih družbeno-prostorskih sprememb, saj menimo, da lahko le tako pojasnimo njegovo abstraktno pojmovanje globalizacije kot razvojnega procesa. Upoštevali bomo njegove izvirne (»predglobalizacij- ske«) empirične, teoretske, humanističnomobilizacijske vzgibe za holistično obravnavo mehanizmov, zakonitosti in protislovij dolgoročnih razvojnih potencialov družbene dinamike in organiziranosti družbe. Pregled ter vse- binska primerjava njegovega zgodnjega empiričnega raziskovanja prostora, urbanističnega planiranja in časovne dinamike v delovanju lokalnih skup- nosti v zgodnjih šestdesetih letih (npr. raziskavi v Velenju, 1964/65; v kraju Dolina, 1965) z novejšimi konceptualnimi analizami družbenega prestruk- turiranja in nato prostorske globalizacije od začetka osemdesetih let naprej kaže na dosledno zasledovanje tega, kako in kdaj pojavi (in dogodki) v pro- storu in času prehajajo ali ne prehajajo v razvojno procesualnost.

² Za pojasnitev pomena transaktivnosti kot najvišje razvojne stopnje sistema glej razdelek 3.

Tako prihajamo do obravnave Mlinarjevega teoretskega prispevka k razumevanju procesov družbeno-prostorske globalizacije v sociologiji. Čeprav so kritike o pojasnjevalni omejenosti »razvojne perspektive« precejšnje, in kot bomo pokazali, tudi deloma utemeljene, prav Mlinarjevo dialektično razlago enotnosti nasprotij individuacije in globalizacije ocenjujemo kot (sintetični) most med uveljavljenimi, bodisi izrazito tehnološkodeterminističnimi bodisi socialnokonstruktivističnimi razlagami dolgoročnih družbenih sprememb.

V sklepu bomo strnili ugotovitve o (dejanski) recepciji in (potencialnem) dolgoročnejšem vplivu Mlinarjeve dialektične sociologije družbenih sprememb, zlasti globalizacije, na razvoj in prihodnje usmeritve discipline. Njegovi paradigmatiki »kombinaciji« marksističnega humanizma in sistemskega funkcionalizma pri obravnavi globalizacije bomo pripisali distinktivno vlogo med tistimi teoretiki, ki sociologijo vidijo radikalno preko historično ustaljenega analitičnega horizonta statike in dinamike družbenih odnosov v predglobalnem družbenem redu.

»Življenjska doba« pojmov: podružbljanje kot globalizacija

Naša polpretekla zgodovina je potencirala enostranosti in izključnosti, ki jih še danes nismo presegli. Socialistično gibanje je poskušalo prese-gati zamejenosti liberalizma (individualizma), hkrati pa je kompromi-tiralo programe podružbljanja (socializacije). O socializaciji se danes razpravlja samo še z vidika posameznika v socialno-psihološkem smi-slu, sploh pa ne kot o družbenoekonomskem procesu! Ali se je slednji povsem zaustavil? Dejansko pa se še nikoli v vsej zgodovini človeške družbe ni odvijal tako intenzivno kot danes, ko smo priča pospešenemu povezovanju vsega človeštva v svetovnem merilu. (Mlinar, 2012: 8)

Preden se lotimo dialektike, prve konceptualne podlage pri pojasnjevanju Mlinarjeve globalizacije, se bomo pomudili pri na videz obrobnem problemu, (dis)kontinuiteti ali »življenjski dobi« pojmov v sociologiji, zlasti tistih, ki so povezani z družbenimi spremembami. Menimo, da razjasnitev tega problema prispeva tako k širšemu razumevanju precej radikalnih pozivov nekaterih sociologov k nujnosti premisleka o klasičnih socioloških postulatih, kot tudi k razumevanju Mlinarjeve »predčasnosti« pri opozarjanju na ta vprašanja.

Mlinar je že z naslovom in v uvodu najnovejšega dela *Globalizacija bogati in/ali ogroža?* (2012) skušal na izčističen način, okrepljeno s sodobnimi primeri in tistimi iz polpretekle zgodovine, osvežiti temeljno epistemološko podlago svojega utemeljevanja družbenih sprememb in globalizacije.

Primerjava z delom *Protislovja družbenega razvoja* (1986)³, kjer je prvič sistematično in celovito pojasnil razvojno logiko družbenih sprememb v Jugoslaviji in drugod, je dokaz konsistentnosti in vztrajanja pri svojevrstnem (marksističnem) dialektičnem pristopu, saj kljub rabi socialističnoaktivističnega diskurza »v duhu časa« kaže na zavezanost lastni raziskovalni strasti, izkustvenemu razkrivanju in nato teoretskemu utemeljevanju družbenih protislovij. V tem delu se že implicitno nakazujejo konceptualni obrisi za njegovo razumevanje globalizacije. Še pred tem, leta 1978, sta s Henryjem Teunejem v maniri »grand theory« napisala knjigo *Razvojna logika družbenih sistemov*, kjer se prvič eksplicitno pojavita pojem in okvirna opredelitev globalnosti (str. 9). Brez pretiravanja lahko rečemo, da se je Mlinar resno ukvarjal z globalizacijo, ko se je večini tematika zdela še zelo »eksotična«.

Primerjava obeh del omogoča tudi ne tako nepomembno ugotovitev, da imata pogosto jezik in diskurz ter v zvezi s tem raba pojmov in kategorij v znanstvenem pisanju povsem različen simbolni (semantični, idejni, ideološki) naboj znotraj istega konceptualnega okvira in če jih opazujemo v daljši časovni perspektivi, tj. s časovno distanco, čeprav naslavlja isti pojav.⁴ Takšni značilni pojmi oz. kategorije (angl. *buzz words*) v naboru za opisovanje družbenih situacij, pojavov ali procesov, ki so v določenem obdobju lahko tudi del znanstvenega kategorialnega aparata, kasneje pa bodisi iz njega izginejo ali pridobijo drugačen pomen, so denimo: samoupravljanje, subjektivne sile, podružbljanje, osamosvajanje, dialektika, dostopnost ipd. Ne glede na simbolni naboj in kasnejšo sinonimizacijo z drugače zvenečimi navedeni pojmi opravijo preizkus časa (validnost), če imajo trdno konceptualno podlago in širšo (univerzalno) ali bolj abstraktno pojasnjevalno težo.

Namerno smo nanizali nekaj primerov, ki so v takšni ali drugačni jezikovni inačici del Mlinarjevega konceptualnega in kategorialnega repertarja, s katerim utemeljuje univerzalnost in protislovnost družbenih pojavov in procesov,⁵ ne glede na družbeni in ideološki, denimo polpretekli socialistični kontekst. Tipičen primer je njegova raba besede samoupravljanje. Natančnejši kronološki in vsebinski pregled del kaže, da zanj samoupravljanje ni bilo ideološka puhlica, temveč izziv pri pojasnjevanju osamosvajanja

³ Hrvaški sociolog Duško Sekulič je to Mlinarjevo delo primerjal z referenčnim delom *Aktivna družba Amitai Etzionija iz leta 1968, tako po pomenu kot tudi po povezanosti teorije in družbene prakse* (7).

⁴ Za najbolj izčrpno obravnavo semantike v sociologiji ter moči in »živiljenjski poti« pojmovnega aparata še vedno veljajo ugotovitve Roberta Mertona. Za izčrpen pregled njegovega pisanja o semantiki glej Zuckerman (2010).

⁵ S tem vprašanjem se je sicer Mlinar ukvarjal na več mestih. Tu izpostavljamo razdelek »Značilne vloge sociologije« v *Protislovjih družbenega razvoja* (str. 61–64), kjer je med drugim lucidno (in humorno) obravnaval klasično Webrovo temo, nasprotja med znanostjo in politiko v takratnem jugoslovanskem kontekstu. V eni od opomb navaja: »Verjetno ni naključje, da prav v primerih, da kadar je znanstvenost dejansko najmanj navzoča, srečujemo najbolj pogosto in izrazito poudarjanje, da gre za 'znanstveno delo', 'znanstveni prispevek', 'znanstveni odbor' ipd.« (Mlinar, 1986: 61–62).

in avtonomije posameznika v sistemu. Relevantnost tega »problema« v širšem kontekstu ni izginila in v današnjem času ni sporna, še več, pridobiva pomen (npr. soupravljanje, različni pomeni »*sharinga*« – skupne rabe nečesa).

Podrobneje pogledjmo nihajočo »življenjsko pot« enega od naštetih pojmov – podružbljanje (socializacija, societalizacija), saj se neposredno dotika pomena izkustvene dialektike in procesa globalizacije pri Mlinarju. Obenem gre za pojem, ki mu pripisuje izkustveno in hkrati abstraktno težo. Pri tem pa nas bolj kot jezikovno vprašanje zanimata dve stvari: prvič, epistemološki učinki semantike, ko se pojmovni aparat ohranja ali spremeni, čeprav pristop in tematika ostaneta konstantna; in drugič, morebitni vpliv pojmov na recepcijsko moč pristopa k tematiki, konkretno h globalizaciji, in na recepcijo samega avtorja, ki skuša s svojimi deli doseči čim širšo (sociološko) publiko. Naša domneva je namreč, da že sama raba, v njegovem primeru navidezno »staromodna« (marksistična) terminologija, vpliva na predstavo o zamejenem pristopu in s tem o omejeni pojasnjevalni teži obravnavane teme. Zato je posledično tudi recepcija avtorja in njegovega dela omejena na publiko znotraj pričakovanega pristopa. Fenomen izrazite in še naraščajoče specializacije ter t. i. zabubljenosti je v znanosti (kot tudi drugod) sicer dobro poznan, problem pa nastane, ko tematika (in njen avtor) skuša presegati ozke tematske, paradigmatске in disciplinarne okvire (npr. ukvarjanje z jezikom, mednarodnimi odnosi, identitetami). Prepričani smo, da je tudi zaradi navedenih problemov recepcija Mlinarjevega globalizacijskega opusa v slovenskem in svetovnem merilu, glede na njegovo pionirsko, celo avantgardno vlogo in celovitosti njegove obravnave, sorazmerno skromna.⁶

Najprej primerjalno pogledjmo, kako je s pojmom podružbljanje pri nas in v slovenskem jeziku ter kako je (bil) obravnavan v sociologiji nasploh. V slovenskem jeziku danes podružbljanje in njegove pojmovne izpeljanke povezujemo z ideološkim izrazjem in (preživetim) družbenim sistemom polpretekle zgodovine, zato ga v slovenski strokovni, družboslovni in humanistični literaturi skoraj ne zasledimo več. Latinizirana inačica pojma – *societalizacija* v drugih okoljih ni simbolno ideološko obremenjena in je sestavni del pomembnega sociološkega slovarja že pri Simmlu in Webru (*sociacija*, *Vergesellschaftung*), večinoma se nanaša na širši pomen integracije⁷. Lahko bi celo rekli, da je podružbljanje implicitna podlaga vsakega sociološkega razmisleka o družbenosti, sistemski integraciji, zlasti pa v razmerju med

⁶ Ob tem je potrebno poudariti, da je njegovo ključno delo *Individuacija in globalizacija v prostoru* (1994) napisano v slovenščini in ni prevedeno v angleški jezik. Za več o tem glej četrty razdelek tega besedila.

⁷ Integracije Mlinar ne razume kot funkcijo ohranjanja oz. utrjevanja (obstoječega) reda, temveč kot instrument razvojnega spreminjanja (povezovanje kot ustvarjanje pogojev za graditev novega). V tem smislu zavrača klasični funkcionalistični pomen integracije. Podobno je z diferenciacijo. Njegovo razumevanje diferenciacije vključuje osamosvajanje in avtonomijo.

strukturo in delovanjem. V kontekstu razprav o globalizirani, komunikativni družbenosti pa celo pridobiva pomen, pojmovanje postaja bolj inkluzivno in ne pomeni več (samo) običajne, nacionalne družbenosti. Prav nadnacionalno podružbljanje je Mlinarjeva osnova razumevanja globalizacije.

Nekateri avtorji, denimo Rumford (2008), v kontekstu globalizacije razlikujejo med institucionalno in civilno societalizacijo. Prva zadeva ponotranjenje normativnosti, druga pa proces ponotranjenja vrednot. V sedanjih procesih globalizacije in visoke stopnje komunikativne dostopnosti se pojavlja razkorak, celo konfliktno razmerje med njima. Prva je še močno vezana na nacionalno družbo, ker še ni izoblikovane mreže nadnacionalnih ali globalnih institucionalnih okvirov, ki bi jih akterji ponotranjili. Druga je neobčutljiva na neobstoj oz. pomanjkanje institucionalnih okvirov, zato ima s podporo telekomunikacijskih tehnologij močnejši naboj in jo je mogoče razumeti kot začetno fazo v dolgoročnem procesu globalizirane družbenosti ali podružbljanja globalnosti.

Societalizacija ali podružbljanje je za Mlinarja vseskozi eno ključnih načel pri dialektičnem pojasnjevanju prežemanja na obeh standardnih analitičnih oseh: integracije in diferenciacije ter strukturiranja in funkcioniranja družbenosti. Mlinar obe osi povezuje v dialektiko povezovanja in osamosvajanja, o čemer bomo razpravljali v nadaljevanju (poglavje 3). Zanj se, v kontekstu globalizacije, temeljni pomen podružbljanja ne spreminja, temveč se (raz)širi njegov prostorski razpon ter poveča potencial razvojnih sprememb v kontekstu povezovanja in osamosvajanja.

To, kar ugotavlja Rumford v specifičnem kontekstu globalnega političnega podružbljanja, je Mlinar že prej pojasnil z razliko med internacionalizacijo in globalizacijo. Prva institucionalno temelji na povezavah med narodi (državami) in torej na predpostavki o nižji stopnji diferenciacije in ohranjanju družbene homogenosti znotraj nacionalne družbe, druga pa na raznovrstnosti osamosvojenih teritorialnih in neteritorialnih akterjev v globalnem merilu (Mlinar, 1990; 2012). Kot ugotavljata tudi Denis in Kalekin-Fishman (2009: 69–70), se zdi za pojasnjevanje procesualne identifikacije akterjev z nastajajočo globalno družbo oz. njeno internalizacijo v času in prostoru societalizacija ustrenejši pojem kot integracija.⁸ Tudi v Luhmannovi sistemski teoriji in drugih abstraktnih inačicah »teorij kompleksnosti« je societalizacija razumljena kot proces, v katerem je niz načel ali identitet generaliziran (prežet) skozi družbeni sistem, tako da ta postane v daljšem

⁸ Klaus Schlichte pa v razpravi o Luhmannovem pojmovanju komunikativne societalizacije v kontekstu teorij svetovne družbe citira kolega Stefana Breurja, ki Luhmannovo autopoeitičnost nastajajoče svetovne družbe primerja z Marxovo historično genezo kapitalizma (v Stetter, 2007: 54). Mlinar pa težavo z rabo Marxove izvorne interpretacije svetovne societalizacije, kot tudi z uporabo dialektične metode nasploh vidi v ideoloških poenostavljanjih, ki so posledica propada socialističnih družb (v Woodward in Kohli, 2001: 172).

časovnem okviru samospodbujajoč in avtopoetičen. Luhmann se denimo sprašuje, ali globalna societalizacija ne prinaša s sabo očitnih semantičnih in posledično pojasnjevalnih problemov pri uporabi v preteklosti in sedaj razumljenega pojma družbe oz. sistemske integracije:

/Globalna družba/ se dotika samega koncepta družbe, je najbolj težaven koncept, ki ga je sociologija podedovala iz preteklosti. Kaj je temeljni pomen tega dvoumnega koncepta in kakšne so njegove bistvene značilnosti? Se lahko sociologija, če sledi Maxu Webru, temu konceptu povsem izogne? Ali lahko ohranimo njegov tradicionalni »civilni« (politični) pomen ali pa smo prisiljeni s pojavljanjem globalnega sistema ta koncept spremeniti? Za koncept družbe se skozi tradicijo in tudi v sodobnem času razglša specifična kombinacija razlike in identitete, diferenciacije in rekonstruirane enotnosti ali, v tradicionalnem jeziku, delov in celote. V vseh tradicionalnih družbah, bodisi antičnih, srednjeveških ali zgodnjemodernih, je bil princip diferenciacije enak stratifikaciji ali hierarhiji, čeprav se je s sekularizacijo in dekozmozologizacijo spremenil semantični kontekst le-tega. Da bi družbo šteli kot takšno, mora biti ta in samo ta oblika diferenciacije tista, ki jo je treba priznati in sprejeti. Na tej podlagi bi lahko nato poskusili najti ustrezno rekonstrukcijo enotnosti. (Luhmann, 1997: 69)

Podobno kot Luhmann se o problematičnem izvornem pojmu (nacionalna) družba in njegovih procesualnih izpeljankah v sociologiji sprašuje tudi Urry, več kot desetletje pred njim pa tudi Mlinar (1994). Avtor ugotavlja, da temeljna enota sociološkega proučevanja človeških odnosov in procesov v 21. stoletju ne bo mogla ostati teritorialno (območno) zamejena družba, če se temeljito spreminja sama narava družbenih interakcij. Samo iz tradicionalno razumljene območne družbe ne bo mogoče utemeljevati nastajajoče družbene dinamike, temveč bo potrebno v obravnavo vključiti tudi neobmočne, omrežne mobilnostne relacije (Mlinar, 2000: 2-4; 2007: 185). Te že vplivajo na strukturacijo globalizirane družbenosti. Rečeno drugače, vplivajo na nastajanje transakcijskih sistemov in posledično na globalizirano podružbljanje, kot proces označuje Mlinar (glej poglavja 3-5), ali na prehod iz družbenega v komunikativno delovanje, kot trdi Luhmann. Nastajajoča skupnost sociologov, ki razvija, po njihovem prepričanju, novo paradigmatško smer *relacijsko sociologijo*, gre še dlje. Avtorji te skupine so prepričani, da globalizacija povzroča povsem nov tip societalizacije, katere bistvena lastnost je *relacijska diferenciacija*, te pa ni mogoče pojasnjevati z nobeno od modernističnih socioloških teorij (Donati, 2011). Radikalna relacijska ontologija v sociologiji, *teorija akterjev/omrežij* (angl. *actor-network theory*, ANT), pa globalno societalizacijo razume celo kot stapljanje

tehnoloških in družbenih akterjev v kompleksna asociativna socio-tehnična omrežja (Latour, 2005; Law, 1999), zato razlikovanje lokalne in globalne ravni ni več smiselno.⁹

Sicer pa se je s prihodnostjo preučevanja »vsega družbenega« resneje ukvarjal že Giddens v delih *Konstitucija družbe* (1984) in *Posledice modernosti* (1990) s konceptom *prostorsko-časovne distanciacije*. Za sociologijo kot znanost o družbi so naraščajoče pomembne »izprežene« (angl. *disembedded*) družbene povezave, neobčutljive na lokalne in nacionalne okvire ter na ustaljene časovne sekvence. To je izziv, ki ne napoveduje le nove semantične bravure, zamaje lahko celo disciplinarne okvire sociologije. V tem izzivu vidimo globalizacijski, ali bolje, univerzalni pojasnjevalni potencial Mlinarjeve že »predglobalizacijske« rabe pojma podružbljanje.

Dialektika družbenih sprememb: osamosvajanje in povezovanje

Dialektika je prva od treh konceptualnih podlag Mlinarjeve sociologije in razumevanja globalizacije. Tako kot obravnavanim pojmom in diskurzivnim praksam bi tudi dialektiki kot neposredni epistemološki podlagi za empirično raziskovanje ali metodološkemu pristopu v sociologiji do določene mere lahko pripisali semantično nihanje v času (in prostoru), čeprav očitno ne gre samo zato. Problem je globlji. Navidezno imamo opravka z nekakšnim paradoksom, saj so prisposodbe kompleksnosti, nelinearnosti, relativnosti, nasprotij ipd. sestavni del sociološkega slovarja že desetletja. Vsaj posredno gre za ustaljen priročni hevristični pripomoček pri obravnavi ključnih dualističnih dihotomij, kontinuumov in polarizacij, npr. strukture/delovanja, diferenciacije/integracije, lokalnega/globalnega ipd. O smiselnosti, če ne že nujnosti in logičnosti načelnega »dialektičnega razmišljanja« za razumevanje družbene realnosti, sploh pa za razumevanje procesualnih sprememb, ni dvoma. Dialektika je sestavni del klasičnih in sodobnih socioloških razprav znotraj različnih pristopov in paradigem ter ni omejena na marksistično epistemologijo.

Nemarksistične sociologe, katerih dialektični pristop je bolj »pomožen« kot metodičen, tu namenoma izvzemamo, saj se ti vseskozi v različnih pojasnjevalnih kontekstih pri Mlinarju pojavljajo kot pomemben vir akumulacije védenja, pogosto pa tudi kot vir neposrednega pojasnjevalnega navdiha in kritične presoje. Od klasičnih je najbolj značilen Simmlov dinamični antagonizem med družbenimi enotami (1972/1890; 1908),¹⁰ nato pa Sorokinova nujnost sistemskih sprememb kot posledica protislovij evolutivne

⁹ Za več o tej teoretski perspektivi glej razdelek 4, ko primerjalno razpravljamo o Mlinarjevem distinktivnem pristopu h globalizaciji kot paradigmatiskem »mostu« v sociologiji.

¹⁰ Za več o novejši interpretaciji Simmlovega dialektičnega pristopa v sociologiji glej Schermer (2013).

družbeno-kulturne dinamike (1962/1937). Georg Simmel in Pitirim Sorokin sta logična Mlinarjeva vira zaradi njune diskurzivne družbeno-prostorske dialektike pri pojasnjevanju družbene dinamike. Oba sta se ukvarjala z distributivno in procesualno logiko družbenih pojavov v prostoru (npr. distanca/bližina, kumulativnost/razpršenost) kot dejavnikov strukturiranja družb. Širše, za razpravo o dialektiki v sociologiji in posebej za razumevanje Mlinarjeve dialektike v kontekstu globalizacije, sta zanimiva Mertonov izkustveni in Luhmannov sistemski funkcionalizem, ker oba vključujeta diskurzivno, zavračata pa marksistično dialektiko (Pickel, 2006). Mertonovo prepričanje o nujnosti sočasnega empiričnega razkrivanja protislovnih mehanizmov družbenega delovanja (npr. v razmerju med manifestnimi in latentnimi funkcijami) ter sistematičnega teoretiziranja o njih je zelo blizu Mlinarjevemu pristopu. S tem Mlinar skuša preseči dualistično mikro- in makroskopsko oz. empirično in teoretično perspektivo, ki predstavlja problem pri soočanju z globalizacijo, ki je pogosto parcialno obravnavana zgolj makroskopsko. Gre za primer mertonovske »teorije srednjega dometa«, ki je nekje vmes med abstraktnimi, t. i. *grand* teorijami in ateoretsko, deskriptivno obravnavo družbe.

Nasprotno pa je Luhmannova sistemska dialektika evolucije in komunikacije visoko abstraktna. Pregled uporabljenih virov v Mlinarjevem delu sicer kaže skromno navajanje Luhmanna. Ne glede na to, koliko je Luhmann nanj res vplival, pa je očitno, da ju družbi dialektični pristop pri evolutivnem pojasnjevanju družbenih interakcij (komunikacij, interakcij, transakcij). Oba poudarjata povečevanje kompleksnosti v delovanju akterjev in relacijah med njimi kot generatorju družbenih sprememb. Povečevanje sistemske kompleksnosti v osnovi oba razumeta v funkcionalistični maniri: večja kot je funkcionalna diferenciacija (Mlinar: osamosvajanje), manjša je možnost, da bi družbeno dinamiko lahko pojasnili samo z načeli hierarhij in slojevitosti. Obema je, zlasti ob obravnavi globalizacije, skupno tudi implicitno razreševanje analitične dihotomije oz. dualizma delovanja in strukture. Podsystemi, enote in posamezni akterji so vse bolj samoorganizirani, neodvisni in obenem medodvisni, zato klasične strukturnohierarhične determinante nacionalnih ali regionalnih družb (npr. institucionalna integracija) ne morejo pojasniti družbenih sprememb v procesu globalizacije.¹¹

Če se sedaj vrnemo k izhodiščnemu problemu dialektike: zakaj torej dialektični pristop v sociologiji, če izvzamemo njeno implicitno ali intuitivno diskurzivnost, ni ustaljen in je redek celo znotraj novejših marksističnih konceptualizacijah in pri empiričnem raziskovanju družbenih sprememb?

¹¹ Za skupne pojasnjevalne točke o družbenih spremembah, societalizaciji in globalizaciji med Mlinarjem in Luhmannom glej Luhmannov članek »Globalizacija ali svetovna družba: kako si zamišljati sodobno družbo« (1997: 67–79).

Mlinar kot razlog izpostavlja shematske poenostavitve »uradnega marksizma« in obenem opaža resnejše poskuse reafirmacije dialektične obravnave v zadnjih letih (2012: 7). Kot primer reafirmacije navaja zbornik besedil o marksistični dialektiki urednikov Bertella Ollmana in Tonyja Smitha *Dialektika za novo stoletje* (2008). Vendar pregled besedil razen sistematičnosti in nekaj študij primerov ne razkriva novih dognanj, saj avtorji večinoma povzemajo svoja predhodna spoznanja in kritike linearnih, nedialektičnih pristopov. Mlinar v tem kontekstu in na drugem mestu navaja nekakšen tragični paradoks, da je Marxovo razumevanje societalizacije (*Vergesellschaftung*) in podružbljenega človeštva v svetovnem merilu za mnoge avtorje postalo zaradi propada socialističnih sistemov zgolj ideološka navlaka, čeprav njegova izvorna ideja prav s procesi globalizacije postaja šele zares relevantna (2001: 172).

Podobno je pred tremi desetletji razmišljal tudi Piotr Sztompka, in sicer da je potrebno razlikovati dogmatski politični program od znanstvenega pristopa. Marksistična dialektika je zanj, kot pojasnjuje, točka argumentiranega cilja oz. zaključka razmisleka, ne pa točka zapovedanega paradigmatskega starta v razmisleku (1979: 36). Vendar pa tudi ta argument ni zadovoljiv, saj bi s tem sociologom pripisali malo verjetno ideološko »izpranost možganov« ali pretirano »modno usmerjenost« v raziskovanju. Pomenljiva je že sorazmerna skromnost celovite kritične in primerjalne refleksije¹² dialektike v sociološki literaturi, zlasti v novejšem času, kar ugotavlja tudi Mlinar. To bi bil morda lahko znak, da celovit dialektični pristop pri preučevanju družbenih sprememb ni prepričljiv, ni v duhu časa, ni »ulovljiv« ali pa sploh ni mogoč. Ob pomanjkanju sistematičnih razprav smo izluščili dva morebitna razloga oz. argumenta za skromen opus dialektičnega pristopa v sociologiji.

Prvič, dialektika je abstraktna ontologija in je bolj način razmišljanja o družbi, ki pa onemogoča jasno epistemološko operacionalizacijo in utrditev nedvoumne raziskovalne metodologije. Mogoča je le deskriptivna tipizacija, ne pa rigorozno testiranje hipotez. Splošna pojasnjevalna moč je lahko velika, vendar pa ni zanesljivo empirično preverljiva (Turner, 1986). Drugič, privzemanje dialektične logike v konkretno sociološko raziskovanje ima določene metodološke posledice. Primarno gre za historično obravnavo zelo dolgih časovnih obdobij ali sekvenc ter s tem nujnost abstraktne in generalizirane kategorizacije družbenih sprememb. Izvzemanje vsakokratnih pojavov iz dolgoročnega bistva in njihova kontekstualizacija sta problematična in spekulativna, zato je raziskovanje lahko le kvalitativno, rezultati pa deskriptivni (Wainwright, 1997).

¹² Pregled literature kaže, da se večina resnejših razprav o tej dilemi konča na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja (glej Albrow, 1974; Fuchs in Hofkirchner, 2005; Walls, 1979; Schneider, 1979; Ball, 1979; Kellner, 1989; Holmwood in Stewart, 1991), če izvzamemo teoretske samorefleksije nekaterih marksističnih avtorjev, posebej znotraj »kritične teorije« (glej Bhaskar, 1993; Paolucci, 2012).

Ob zaključku razprave o Mlinarjevi izkustveni dialektiki in dialektiki v sociologiji nasploh je potrebno poudariti, da obstajajo ustaljeni, zlasti pa novejši poskusi posrednih navezav na dialektiko v sociološki literaturi in pri raziskovanju družbenih sprememb. Nekatere usmeritve so zanimive zlasti za našo nadaljnjo razpravo o Mlinarjevem razumevanju prehoda razvojnih sprememb sistemov iz interakcijskih v transakcijske ter o njegovi pojasnjevalni kompleksnosti ravni, relacij in atributov v procesu globalizacije. Tu najprej izpostavljamo *kritični realizem* Roya Bhaskarja in Margaret Archer kot filozofične sociologije, umeščene med pozitivizmom in postmodernizmom (Cruickshank, 2003; Ossewaarde, 2010). Iz teh razprav pa izhaja tudi novejša različica – *relacijska sociologija*, omenili smo jo že zgoraj v kontekstu dileme o naravi družbe in družbenega. Snovalci jo razumejo kot novonastajajočo družboslovno paradigmo, primerno globalizirajoči kompleksnosti, znotraj in preko že utrjenih klasičnih konceptov »srednjega dometa« (Donati, 2011).

Razvojna procesualnost ter globalizacija v prostoru in času

Za razumevanje Mlinarjeve globalizacije je ključna njegova specifična zasnova koncepta razvojnih sprememb. V ozadju je »kombinirano« pojmovanje marksistične in sistemskoevolutivne logike dolgoročno regularnih družbenih sprememb. Globalizacija je abstraktno pojmovana kot družbeno-prostorski razvojni proces v smeri nadnacionalnega podružbljanja. Podlaga tega pojmovanja je Marxovo razumevanje (ateritorialne) komunistične družbene integracije. V tem smislu je globalizacija, gledano idealnotipsko, najvišja stopnja podružbljanja (societalizacije). Nastajajoča globalna ali svetovna družba ni skupek nacionalnih držav, ne gre za integracijo agregiranih nacionalnih družb, temveč za omrežja (omrežij) raznovrstnih in osamosvojenih ter selektivno povezanih posameznosti, posameznikov, kolektivnih akterjev in enot.

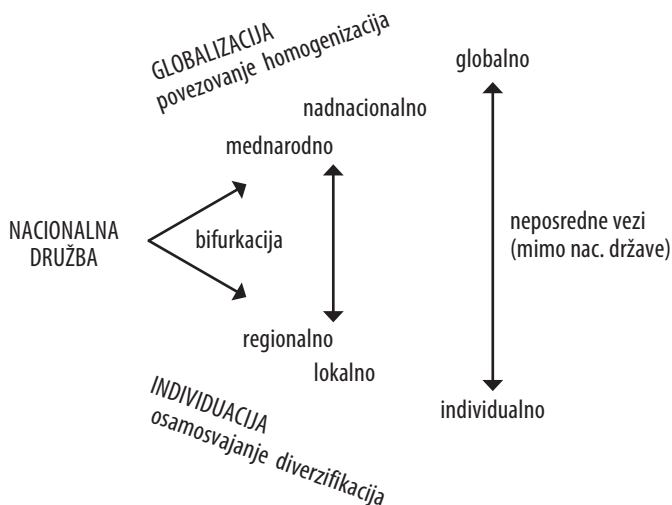
Mlinarjeva prostorskosociološka dialektika spreminjanja mehanizmov in prežemanje ravni teritorialne organiziranosti (deteritorializacije, reteritorializacije, dehierarhizacije) kot ključnega dejavnika dolgoročnih razvojnih sprememb ga postavlja ob bok referenčnim teoretikom v sociologiji. To so tisti sodobnejši teoretiki, ki ne glede na konceptualne razlike med njimi dimenzijam prostora in časa pripisujejo ključni pomen pri konstituciji družbenega (Anthony Giddens, David Harvey, Manuel Castells, John Urry, Saskia Sassen). Ti avtorji kot ključno za pojasnjevalni okvir globalizacije utemeljujejo časovno-prostorsko dinamiko družbenosti, tako na ravni struktur/sistemov, relacij med njihovimi elementi/subsistemi kot na ravni delovanja akterjev in njihovega organiziranja. Pojasnjevalna ambicija časovno-prostorskih perspektiv znotraj sociologije družbenih sprememb torej ni omejena le na dinamiko kontekstualnih (horizontalnih), temveč vseh dimenzij

družbenega življenja. Podlaga pojasnjevalne moči časovno-prostorskih perspektiv je tehnološki razvoj v najširšem smislu (materialna podlaga), zlasti pomen telekomunikacijskih in informacijskih tehnologij, ki z zmanjševanjem »upora prostora« spreminjajo samo naravo povezovanja (interakcij) oz. relacij in atributov ter organiziranosti sistemov.

Iz tega pojasnjevalnega okvira izhajajo tako analitična relativizacija kot tudi dejanska konvergenca ter polarizacija mikro- in makrosocioloških dimenzij družbenosti v procesu globalizacije. Relativizacija mikro- in makroskopske dihotomije, ki jo utemeljuje Mlinar z načelom dehierarhizacije (sploščanja) družbenih ravni, hkrati posega tudi na področje »večnih« razprav o razmerju med strukturo in delovanjem v sociologiji. Mlinar relativizacijo tega razmerja oz. dualizma pojasnjuje s podružbljanjem. Njegova dialektika razvojne konvergenca in polarizacije neposrednega življenjskega okolja z makrodružbenimi strukturami je najboljše razvidna v izvirnem pojasnjevalnem modelu individuacije in globalizacije (1994: 12–13).

Ta izvirni model (s pripadajočo teoretsko razčlenitvijo) štejemo za največji konceptualni dosežek pri njegovem preučevanju globalizacije. Po našem prepričanju ga zaradi celovitosti,¹³ logično konsistentne zasnove in empirične aplikabilnosti lahko postavimo ob bok konceptom maloštevilnih teoretikov časovno-prostorske perspektive. Obenem predstavlja kondenzirani povzetek njegove dialektične sociologije v širšem kontekstu.

Slika 1: MLINARJEV MODEL GLOBALIZACIJE, 1994

¹³ Primerjaj z »znamenitim« modelom Ronalda Robertsona (1992), ki je omejen na pojasnjevanje zlasti kulturološke dimenzije homogenizacije in heterogenizacije v procesu globalizacije.

S tem grafičnim modelom Mlinar nakazuje regularnosti družbeno-prostorske preobrazbe, s katero presega »pesimizem« postmodernizma, ki vidi le spremembe v vseh možnih smereh. Hkrati nakazuje pogosta parcialna dojetanja družbenih sprememb v teoriji in praksi, ko se denimo ločeno in nepovezano obravnava ista procesualna logika (npr. Evropa narodov, Evropa posameznikov, Evropa regij ipd). Pri tem gre torej le za nekakšno nizanje dvojic, ne pa za regularnost v procesu.

Izhodišče v modelu je raven teritorialno zamejene nacionalne družbe, ki je (bila) v sociologiji sinonimna za razumevanje družbe nasploh. Nasprotnosmerni, idealnotipsko vzporedni tok je prikazan kot bifurkacija oz. dvo-smerni proces na eni strani osamosvajanja – subnacionalne diferenciacije in diverzifikacije enot, akterjev – in na drugi strani povezovanja – nadnacionalne integracije in svetovne homogenizacije. Vloga in pomen (institucionalna relevantnost) teritorialne nacionalne družbe se v teku časa zmanjšuje z obsegom in močjo neposrednih nadnacionalnih vezi, ki jih dosegajo (teritorialne) enote in akterji avtonomno, mimo nje. Spremembe v eni in drugi smeri so med seboj odvisne; če se ustavi tok sprememb v eni smeri, to dolgoročno zaustavi tok v drugi. V realnosti prihaja do oscilacije v dvo-smernem toku, tako da se denimo povezovalni (globalizacijski) tok na nižjih stopnjah odvija hitreje kot potek osamosvajanja (individuacije). Do oscilacije ali celo medsebojnega izključevanja med procesoma prihaja tudi zaradi počasnega in dolgotrajnega procesa v nastajanju ali delovanju nadnacionalnih institucionalnih okvirov.¹⁴ Mlinar opozarja, da je prav ta »defektnost« oz. odstopanje od idealnotipskega pravila dolgoročne konvergenca značilnost sedanjega, začetnega procesa neenakomerne bifurkacije, ki se bo v toku časa (dolgoročno) uravnotežil. S tem argumentom posega v »žolčne«, kritične razprave o tem, da je globalizacija enosmeren proces svetovne homogenizacije, novih oblik globalne dominacije in nastajanja novih hierarhij.

V sedanji fazi porajanja globalne družbe in globalne civilizacije izkustvena podlaga še ne omogoča nespornega sklepanja o različnih razvojnih trendih. Opažanja iz različnih delov sveta – in celo znotraj evropskega prostora – včasih nakazujejo celo popolnoma nasprotno zaključke. Bistvenih značilnosti novega tipa teritorialne organizacije

¹⁴ Kritiki globalne integracije in globalne družbenosti izpostavljajo kot ključno prav nerazrešeno dilemo nadnacionalnega oz. svetovnega institucionalnega strukturiranja, ki naj bi nadomestilo nacionalne družbene okvire integracije (in diferenciacije). Teoretičarka družbene kompleksnosti Karin Knorr-Cetina opozarja, da relacijska in transakcijska povezanost, na kateri temelji utemeljevanje globalne družbe, verjetno ne bo dovolj za učinkovito funkcionalno integracijo (vzpostavitev družbenega reda) sedanje in prihodnje družbene kompleksnosti (1997: 68). Glej še razpravo o tem v predhodnem (drugem) razdelku tega prispevka.

družbe ni nikjer opaziti v čisti obliki; zato vsak »posnetek« konkretnega stanja nujno odstopa od idealnotipske predstave. (Mlinar 1994: 15)

Tipična primera konkretizacije (izkustvene dialektike) prežemanja in polarizacije v tem procesu, kot posledice povečevanja dostopnosti in »časovno-prostorskega zgoščanja«, sta Mlinarjeva obravnava relativizacije teritorialnih identitet (1992) ter izgubljanja zaščitne vloge prostora (2012) na ravni posameznika, kolektivov in teritorialno-administrativnih skupnosti. Znotraj časovno-prostorskih perspektiv se njegova sociološka razlaga globalizacije od drugih avtorjev razlikuje po prepletanju »uporabe« abstraktne dialektike enotnosti nasprotij v dolgoročnih procesih (glej sliko 1, glej tudi razdelek 3) in opisovanja izkustvenih (pojavnih) oblik ali ravni družbeno-prostorske integracije/diferenciacije. Tako npr. vasi, lokalne skupnosti (občine), mesta, regije, nacionalne države, kontinentalne skupnosti (EU) ipd. ne obravnava statično zgolj s tipom poselitve in načinom združevanja v eni časovni enoti, temveč ga zanima njihova logika oblikovanja v času, (dinamičnega) spreminjanja in (popolne) razvojne preobrazbe v dolgoročni perspektivi. Obenem pa pojavnih oblik teritorialne organiziranosti ne obravnava vsako zase, temveč relacijsko, na vseh ravneh. Na ta način, v kontekstu procesov globalizacije/individuacije, sistematično pojasnjuje denimo kvalitativne razlike med »starimi«, teritorialnimi in »novimi«, ateritorialnimi lokalizmi (1992).

54

Dinamika in spremembe v relacijah med ravnmi teritorialne organiziranosti, od lokalne (krajevne) do globalne (svetovne), nakazujejo potrebo po hkratni obravnavi oz. zajemanju celotnega razpona ravni družbenosti. Mlinarja zanimajo morebitna spoznanja o dolgoročni regularnosti sprememb v celotnem razponu teritorialne hierarhije zlasti z vidika delovanja akterjev. Sprememb v mehanizmih povezovanja in osamosvajanja pa ne razume zgolj kot spreminjanje hierarhije teritorialne organiziranosti – dehierarhizacije, temveč kot hkratno destrukuiranje in rekonstruiranje delovanja (osamosvajanja)¹⁵ individualnih in kolektivnih akterjev. Novi načini »strukturacije«, če uporabimo Giddensovo terminologijo, ali »morfogeneze modernih družb« po Luhmannu pa za Mlinarja niso zgolj analitični konstrukt za pojasnjevanje družbenih sprememb. Za razliko od Giddensa in Luhmanna Mlinar prežemanje strukture in delovanja v razmerah globalizacije obravnava kot dejanski, razvojni potencial sploščanja tako teritorialne kot družbene hierarhije. Sploščanje hierarhij, ki ga razčleni na štiri razsežnosti (1995: 76–96), tako neposredno povezuje tudi s kompleksnejšim, nelinearnim razumevanjem distribucije neenakosti, ki nastaja s procesi globaliza-

¹⁵ Vidik mehanizma dehierarhizacije je tudi deinstitucionalizacija relacij med akterji na nacionalni ravni in obenem nova institucionalizacija na nadnacionalnih ravneh.

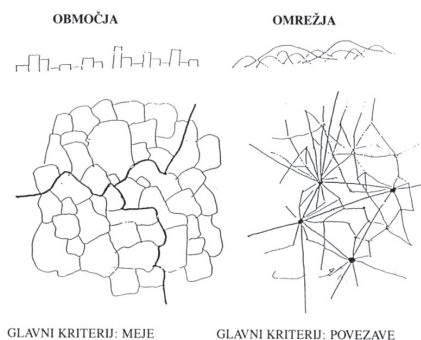
cije.¹⁶ Razsežnosti sploščanja hierarhij so:

- a. dehierarhizacija kot večravenska soudeležba pri oblasti,
- b. dehierarhizacija kot preskok vmesnih ravni,
- c. dehierarhizacija kot tangencialna koalicija,
- d. dehierarhizacija kot »izhod« iz periferije: disociacija.

Funkcionalistične dinamike integracije in diferenciacije Mlinar ne razume primarno kot mehanizem pri vzpostavljanju ravnotežja družbenega reda (strukture in delovanja), temveč kot razvojni, emancipacijski in selektivni potencial pri delovanju akterjev. Proces globalizacije v tem smislu pojasnjuje z dialektiko preseganja vnaprejšnje oz. statične nacionalne strukturne določenosti za delovanje akterjev, ko se povečujejo tako doseg (razpršena dostopnost) kot načini in alternative njihovega delovanja (slika 1). Geografska (fizična) razpršitev delovanja akterjev omogoča večjo raznovrstnost in selektivnost delovanja, to pa posledično rahlja institucionalne determinante (nacionalno) zamejene, območno organizirane družbe.

Najbolj nazorno in konkretno je takšno utemeljevanje razvidno iz njegovih treh prispevkov v zborniku *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru* (1995), kjer na primeru evropske institucionalne integracije primerjalno predstavi lastnosti dveh idealnih tipov družbene organiziranosti, tradicionalne območne in sodobne omrežne (str. 73–74). Prva je zasnovana na načelu meja in druga na načelu povezav.

DRUŽBENO-PROSTORSKO PRESTRUKTURIRANJE:
OD OBMOČNE K OMREŽNI ORGANIZACIJI

Vir: Mlinar (1995: 73)

¹⁶ Tu je potrebno opozoriti, da Mlinar zavrača poenostavljeno pojmovanje nekaterih sociologov, ki dehierarhizacijo (sploščanje hierarhij) povezujejo z linearno horizontalizacijo družbe (npr. Friedman, 1999), saj se odnosi neenakosti, dominacij in podrejanja lahko pojavljajo v drugačnih kontekstih (glej Mlinar, 1995: 78–79). O aplikaciji dehierarhizacijskih procesov na primeru mobilnostnih premikov in dehierarhizacije med urbani sistemi na primeru evropskih mest glej Hočevar (2000); Hočevar in Zorman (2012).

Gre za logično in dosledno razčlenitev njegovih predhodnih abstraktnjših razlag prehoda iz interakcijskih v transakcijske sisteme (Teune in Mlinar, 1978) ter enotnosti nasprotij osamosvajanja in povezovanja v preobrazbi teritorialnega organiziranja družbe na vseh hierarhičnih ravneh (Mlinar 1990; 1994). Prvi proces se kaže kot osamosvajanje podsistemov (enot) in posameznikov ter kot naraščajoča raznovrstnost teritorialnih in neteritorialnih akterjev. Druga pa zadeva povezovanje teh akterjev znotraj razširjenih teritorialnih okvirov in univerzalizacijo svetovnih standardov. Ključna je sprememba v dostopnosti oz. komunikativnem dosegu. Ta dolgoročno pogojuje medsebojno dinamiko integracije in diferenciacije (relacij, prežemanja povezovanja in osamosvajanja) ter strukture in delovanja (atributov) v procesih družbeno-prostorske preobrazbe. Deteritorializacija¹⁷ in dehierarhizacija zadevata prostorske in družbene spremembe na obeh družbenih oseh ter predstavljata jedro pojasnjevalne logike nastajajoče transakcijske omrežne družbenosti.

Pri dejanskih manifestacijah oz. pojavnih oblikah dehierarhizacije se Mlinar večkrat opira na klasične ugotovitve Petra Blaua (1977) o povezavi »penetracije diferenciacije v substrukture« z integracijo (odprtostjo) navzven, v širše okolje (npr. s povečano nadnacionalno mobilnostjo prebivalstva, dopuščanjem priseljevanja, multikulturalnosti in investicij od zunaj ipd.). V kontekstu »učinkovanja« globalizacije na konkretne (nacionalne) družbe in obratno je ta povezava namreč ključna, saj je povečevanje njene heterogenosti kot vidika diferenciacije (osamosvajanja) sestavni del logike osamosvajanja in povezovanja.

Tu se postavlja vprašanje, ki ga Mlinarjeva konceptualizacija povezovalne paradigme ne razreši v celoti. Namreč, »postopek« oz. smer slabitve nacionalne teritorialne družbe in njenega dolgoročnega potencialnega razkroja v prid postopnemu formiranju globalne aterritorialne družbe. Tu prej ali slej trčimo ob ključno vprašanje o razmerju med strukturo in delovanjem ter njenem trenju, ne glede na vzajemnost predstavljenega bifurkacijskega modela individuacije/globalizacije in osamosvajanja/povezovanja. Kako bosta popuščala institucionalna robustnost in odpor institucij nacionalnih držav v prid absorpcije penetrirane heterogenosti iz nadnacionalnega okolja ter kakšna bo po drugi strani pripravljenost in kompetentnost substruktur, enot in akterjev, da »zapustijo« zaščitniško vlogo države? Z drugimi besedami: Mlinarjeva in druge povezovalne oz. komunikativne paradigme, ki temeljijo na vlogi prostorsko-časovne relativizacije družbenih razmerij, še niso povsem zadovoljivo pojasnile več- in acentrične konvergence

¹⁷ Pri Mlinarjevem razumevanju deteritorializacije gre za dopolnjevanje koncepta Manuela Castellsa (1996; 1998), ki je ta proces označil s prehodom iz »prostora krajev« v »prostore tokov«. Zlasti v novejših delih Mlinar poudarja dialektiko de- in reterritorializacije, kjer se v določenih kontekstih pomen prostorske bližine, ne glede na pomen telekomunikacijske tehnologije, ohranja ali celo povečuje (2008; 2012; 2013).

avtonomnih sistemov v »superstrukturo«. Pri tem ni dovolj prepričljiv pou-darek, da transakcije (npr. informacije, znanje) zaznamuje tok in ne končna destinacija, tudi če ima to načelo naraščajočo ali celo dominantno vlogo.

Povezovalna paradigma funkcionalno integracijo – družbeni red – kot središčno sociološko vprašanje od njenega nastanka sedaj skuša na ana-litični ravni razrešiti s fuzijo treh relacijskih zornih kotov v enega, poeno-tenega. Tri relacijske perspektive so: mikro/makro, struktura/delovanje in objekt/subjekt. Poleg širšega, bolj dinamičnega razumevanja družbenega reda je specifičnost Mlinarjevega pristopa v tem, da nobeni od relacij ne pripisuje večje pojasnjevalne vrednosti ter jih obravnava poenoteno kot dialektiko konvergence in polarizacije z različnimi prostorsko-časovnimi manifestacijami. Ali je torej globalizacija, če njegov pristop poenostavimo in ga postavimo na skupni imenovallec, dolgoročen proces, ki vodi v družbo brez ravni, strukture in subjekta? Ali je pojmovni (diskurzivni) aparat, s kate-rim sociologija sedaj še operira, vključno z razumevanjem pojma družba, gledano dolgoročno, sploh še primeren? Mlinarjevo temeljno razliko od drugih konceptov v okviru povezovalne (relacijske) paradigme (Luhmann, Latour, Urry, Donnati) je mogoče ponazoriti s pravilom: višja kot je stopnja podružbljanja, večja in ne manjša je vloga subjekta (posameznika) in večja je predvidljivost, da ostaneta samo dve družbeni (sistemski) ravni: posamez-nik in družba (glej sliko 1).

Paradigmatski »most« pri obravnavi procesov globalizacije

V tem razdelku bomo skušali povzeti dosedanjo razpravo s sintetično umestitvijo Mlinarjeve razvojnodialektične paradigme enotnosti nasprotij individuacije in globalizacije v kontekst uveljavljenih konceptov o sociolo-giji družbenih sprememb.

Medsebojno prepleteni epistemološki temelji Mlinarjevega pristopa k sociologiji družbenih sprememb in h globalizaciji so, kot smo jih razčlenili v dosedanji razpravi, trije: izkustvena dialektika, razvojno-evolutivna logika in časovno-prostorski pristop. Ob analizi virov, na katere se je Mlinar opiral, ugotavljamo, da se je njegova izkustvena dialektika kot pristop pri razisko-vanju razvojne družbene dinamike izoblikovala dvojno: najprej skozi opa-zovanje (prostorsko) lokaliziranih pojavov v takratni jugoslovanski družbi s primerjanjem s širšimi empiričnimi regularnostmi v svetu, nato pa skozi teo-retske poskuse konsolidacije konflikta med družbo in akterji (posamičnimi in kolektivnimi). Na idejnomobilizacijski ravni, kot humanistični vzgib, pa ga je vznemirjalo generiranje in akumulacija sistemskih potencialov za hkra-tno krepitev individuacije (avtonomije) in povezovanja (podružbljanja).

Mlinar zastopa samosvojo razvojno-evolutivno pojasnjevanje družbenih sprememb. Prav zato je njegov pristop težko trdno umestiti v katerega od

paradigmatskih okvirov, bodisi neofunkcionalističnih teorij modernizacije (npr. sistemske teorije), historične sociologije, teorije odvisnosti, teorije akter/omrežje ali teorije svetovnega sistema. V sicer samosvoji »selektivni« marksistični razvojni logiki se deloma opira na evolucionistično pojmovanje družbenih sprememb, v smislu nujnosti dolgoročnega prehajanja iz preprostosti v kompleksno strukturno diferenciacijo in transakcijsko integracijo raznovrstnosti kot pogoja za razvojne spremembe. Ta pa odstopa od klasičnega marksističnega pojmovanja o strukturnih konfliktih (razredni neenakosti) kot generatorju razvojnih sprememb. Od navedenih pojmovanj se razlikuje tudi po tem, da ne izpostavlja strukturnih, temveč organizacijske in relacijske lastnosti razvojnega spreminjanja sistema k integraciji raznovrstnosti.

Razvojne spremembe analitično najbolje utemeljuje z evolucijo treh tipov družbenih sistemov, ki se gibljejo od preprostosti h kompleksnosti. Ti trije osnovni tipi družbenih sistemov so:

- koakcijski,
- interakcijski in
- transakcijski.

Organizacijsko načelo koakcijskih sistemov je nediferenciranost (uniformnost) znotraj sistema in diferenciranost v primerjavi z drugimi. Ta tip družbenega sistema ni razvojni, ker znotraj ni sposoben integrirati raznovrstnosti. Učinek koakcij je zgolj agregiranje dejavnosti. Preobrazba koakcijskega v interakcijski tip pomeni razvojno spremembo, saj temelji na načelu generiranja podobnosti in razlik ter s tem novih lastnosti v sistemu. Preobrazba iz interakcijskega v transakcijski tip je opredeljena z maksimalno ravno integrirane raznovrstnosti med elementi sistema in v razmerjih med različnimi ravnmi sistemske kompleksnosti. Transakcije so dinamični komunikacijski tok, ne statične sestavine sistema (Teune, Mlinar, 1978: 87–101).¹⁸ Razvoj je torej pogojen z zmožnostjo organizacije naraščajoče procesualne kompleksnosti delovanja akterjev v sistemu. Normativne spremembe v strukturi niso nujno razvojne spremembe, kot ugotavlja Mlinar v »Protislovjih družbenega razvoja« (1986).

Njegov pristop se torej razlikuje od klasičnih, »weberjanskega« menjalnega in »marxovskega« produkcijskega historičnega pristopa, ki pri konceptualizaciji dolgoročnih družbenih sprememb, vključno s procesi globalizacije, izhajajo iz kondenzirane genealogije dogodkov ter pomembnih časovnih sekvenc v zgodovini. Mlinar posamičnim dogodkom, tudi

¹⁸ Primerjaj s podrobnejšo afirmativno analizo njune teorije o razvojni logiki družbenih sistemov v: Stacia, A. Straley (1984: 273–278). To njuno delo *Encyclopedia Britannica* uvršča med referenčna dela v polju sociologije družbenih sprememb (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/550924/social-change/222893/Additional-Reading>) 18. 9. 2014.

nepričakovanim in neželjenim posledicam v evolucijskem toku¹⁹ pripisuje običajno nihajočo dialektično družbeno dinamiko v času, vendar nihanja in določene diskontinuitete dolgoročno ne zaustavijo razvojnega toka. V povezavi s klasičnimi sociološkimi navezavami izpostavljam zanimivo prepletanje aktivistične marksistične dialektike zatiranja in osvobajanja ter Simellove dialektike dinamičnega antagonizma družbenih nasprotij v njegovem pisanju (glej razdelek 1).

Mlinarjev pristop k globalizaciji se razlikuje tudi od zastopnikov teorije odvisnosti ter sodobnejših marksistično orientiranih makro-socioloških teoretikov »svetovnega sistema«, zlasti Immanuela Wallersteina in Christopher Chase-Dunna. Ti avtorji pri pojasnjevanju procesov širitve globalnega kapitalizma v zadnjih petsto letih izhajajo iz perspektive politične ekonomije. Gre za kontekst ponavljajočega se historičnega vzorca ekonomske neenakosti v svetovnem centru, polperiferiji in periferiji. Večinoma zavračajo globalizacijske paradigme, ne glede na številne kritike, ne zgolj Mlinarjeve, da je njihov strukturni pristop državno-centričen, ter da sodobne trende transakcijskega nadsocijalnega povezovanja (funkcionalne integracije) ne razlikujejo od klasičnega mednarodnega²⁰. Ne glede na to, da tudi Mlinarjevo najsplošnejše (ontološko) izhodišče izvira iz tradicije historičnega materializma, sam zavrača, po njegovem mnenju preveč poenostavljen in enostranski skupni imenovalc politične ekonomije za razumevanje procesov globalizacije.

V najširšem okviru, se Mlinarjevemu razvojno-evolutivnemu pristopu do družbenih sprememb še najbolj približa ekološko-evolucionistični makrosociološki teoriji Gerharda Lenskega, kljub temu, da študiju globalizacije ni posvečal večje pozornosti. Za Lenskega sta za pojasnjevanje historičnih, dolgoročnih razvojnih sprememb ključna tehnologija ter fizično in družbeno okolje²¹. Tehnologijo pojmuje v širšem smislu napredka, emancipacije akterjev in načina njene izrabe, okolje pa ne zgolj kot prilagoditveni dejavnik, temveč kot sestavino razvojnega sprožilca. Podobno razmišlja Mlinar, ko tehnologijo postavi za pogoj preobrazbe družbenih sistemov iz interakcijskih v transakcijske. Vendar pa je Lenski osredotočen, v smislu temeljne enote analize, na makroskopsko pojasnjevanje rasti in razvoja človeških družb, Mlinarja pa družba zanima relacijsko, kot okvir delovanja akterjev, zlasti osamosvojenih in povezanih posameznikov. Zanj je družba (sistem) v prostoru in času bodisi prisposoda ovire ali pa pripomočka (mostu) v njih-

¹⁹ Npr. vojne, revolucije, obdobja lakote, tehnološka odkritja ipd.

²⁰ Za celovitejši kritični pregled teorije svetovnega sistema, zlasti del Immanuela Wallersteina, glej Robinson (2011). Za Mlinarjev kritični pogled glej (1994: 12, 68).

²¹ Najnovejša monografija, kjer Gerhard Lenski podrobneje pojasnjuje svoje predhodno zanimanje za Marxov eksperiment v praksi, to je nastanek in propad komunističnih družb, je podobna Mlinarjevemu razmisleku o potrebi po ohranjanju osnovne Marxove ideje podružbljanja. Glej Lenski (2005).

vem delovanju oz. komuniciranju. Prostor in širše fizično, sedaj pa naraščajoče še virtualno (informacijsko) okolje, je torej zanj realističen, vsakokratni kontekst bolj ali manj determinirajočega delovanja v časovni perspektivi. Dolgoročno spreminjanje tega konteksta ga zato ne zanima toliko v smislu ekonomsko politične tipologizacije družb, temveč v smislu omogočanja ali ne-omogočanja emancipacije (osamosvajanja, *individuacije*) delov, enot ali posameznikov v teh okvirih. Lenski primerjalno obravnava družbene sisteme v njihovem razvojno evolutivnem »življenskem« ciklu, Mlinar pa primerjalno razvojno evolucijo družbenih razmerij – komunikacije v nastajajočem globalnem sistemu.

Mlinar se znotraj svoje specifične povezovalne paradigme logično, ob, v zadnjih letih intenzivnem raziskovanju informacijsko telekomunikacijskih tehnologij, navezuje na teorije kot tudi na diskurze in prisposodbe omrežij²². Te zlasti problematizirajo dihotomijo objekt/subjekt oz. distinkcijo med človeškimi in nečloveškimi akterji. Pri tem ti pristopi pod vprašaj postavljajo samo naravo delovanja, agentov delovanja in posredniško vlogo med akterji ter povezavami (omrežji) (Latour, 1987, 2005; Law, Hassard, 1999). Omrežja pa niso razumljena zgolj kot tehnični pripomočki v sistemskih (družbenih) okvirih komuniciranja akterjev, temveč kot bistveno spremenjena logika družbenih razmerij v celoti. Tako spremenjena logika povečuje družbeno kompleksnost, ima razvojni značaj in postavlja pod vprašaj naravo teritorialne družbe kot temeljne enote človekovega združevanja – integracije.

Mlinarjeva idealno tipska razlaga prehoda logike povezav akterjev iz interakcijskih v transakcijska, kar je tudi posledica povečevanja časovno-prostorske dostopnosti, ga močno navezuje na sodobno teorijo Omrežij/akterjev (*Actor-network theory* – *ANT*)²³. Omrežni diskurz je pri utemeljevanju globalizacije sicer prisoten od začetka socioloških razprav o globalizaciji od sredine osemdestih let prejšnjega stoletja, zlasti pri avtorjih, ki so pojav obravnavali z vidika prostorsko-časovne perspektive. Manuel Castells je s svojo trilogijo *Informacijska doba: ekonomija, družba in kultura* (1996-1998) referenčni avtor tega diskurza in »omrežne paradigme« v družboslovju nasploh. Omrežnost pomeni nov tip družbenega strukturiranja, institucionalizacije, družbene organizacije, predvsem pa a-prostorske, svetovne družbene integracije.

Mlinar je svoj abstrakten razvojno evolutivni pristop o prehodu iz interakcijskih v transakcijske sisteme začel razvijati v sredini sedemdestih let, še pred pojavom globalizacijskih in omrežnih diskurzov. Podrobno branje

²² V ožjem in širšem kontekstu sem sodijo še prisposodbe: pretočnosti, integrirane mobilnosti, hitrosti, hipnosti, vsepousodnosti ipd.

²³ Zanimivo pa je, da se Mlinar ne sklicuje nanjo in na njene teoretike, razen v epizodnih primerih na Bruna Latourja. Za več o omrežnosti kot pojasnjevalni logiki ANT v okviru družbeno-prostorskega prestrukturiranja glej Hočevar (2000).

dela »Razvojna logika družbenih sistemov« (1978) privede do osupljive ugotovitve, da sta Mlinar in Teune omrežne tokove (transakcije), na abstrakten način in z »nevtralnno« terminologijo, precej pred vsemi ostalimi sociologi pojasnila kot pretok informacij in idej in ne materialnih dobrin. Mlinar je ta pristop nato v začetku devetdesetih let konkretnje razčlenil v celovit koncept individuacije in globalizacije (1994). V okviru pojasnjevanja globalizacije, Castellsova »omrežna družba« ni posebna teoretska, temveč bolj interpretativna inovacija vpliva informacijske in telekomunikacijske tehnologije na temeljito preobrazbo družbene organizacije.

Mlinar ob priznavanju določenih pojasnjevalnih dosežkov omrežne paradigme, to tudi kritizira. Očita ji enostranskost (nedialektičnost) razumevanja omrežnosti, zgolj kot lastnosti (globalne) integracije po vplivom tehnološkega napredka in ne komplementarnega ter hkrati protislovnega relacijskega načela diferenciacije (individuacije). Povedano v Mlinarjevem jeziku, ta paradigma ne pojasni bifurkacijske procesualne (razvojne) logike integracije raznovrstnosti – globalnega podružbljanja.

Tu se vračamo k omenjeni teoriji ANT in Mlinarjevemu razumevanje globalizacije skozi njegovo obravnavo transakcijskih sistemov, zlasti k temeljnima relacijskima elementoma, ki tvorita razvojno procesualno logiko: raznovrstnost in integracija. Pripadniki ANT izhajajo iz predpostavke, da je razmerje med tehnologijo in družbo postalo tako kompleksno, da ni več mogoče razložiti, kaj je v družbenih tokovih (transakcijah) delovanje in kaj struktura. Iz tega izhaja relativizacija vseh klasičnih analitičnih dihotomij oz. kontinuumov za pojasnjevanje družbene dinamike, kot so: makro-/mikroravni, subjekt/objekt, lokalno/globalno, sistem/okolje, partikularno/splošno. To zahteva holistično obravnavo raznovrstnih elementov (atributov), ki tvorijo integrirano družbeno realnost. Na primer: tako subjekti kot objekti, ti so lahko lokalni ali globalni, so za svoj obstoj naraščajoče odvisni od omrežij povezav (Law in Hassard, 1999). Omrežje povezav je samo zase akter, ki ima moč nad posamičnimi elementi v omrežju. Distribucija moči (razmerja neenakosti) lahko torej izhaja tudi iz »nečloveških« elementov, s strani objekta nekontrolabilnih elementov (npr. informacij, virusov, satelitov).²⁴ Akterji, ki tvorijo omrežja, so lahko tako ljudje, kolektivi ali organizacije kot tudi fizični artefakti (npr. naprave, transportne poti, nanotehnologija, onesnaženo ozračje, merilni instrumenti, virusi itd.).

Mlinarjeva pojasnjevalna logika je podobna, čeprav ga bolj kot sami

²⁴ Konkreten primer je sodobno kmetijstvo in kompleksna proizvodnja gensko spremenjene soje. Proizvodnja takšnega kmetijskega pridelka je povezava širokega omrežja »vpletenih«: kmetov, strojev, investorjev, ministrov, strokovnjakov, zemlje, vlagateljev, protestnikov, pesticidov, multinacionalnih korporacij, letal, semen, predpisov itd. Za teorijo ANT je vse navedeno t. i. aktanti – udeleženci delovanja. Gre za upoštevanje relacijskih praks, medsebojne odvisnosti ter vplivanja materialnega in nematerialnega v omrežjih.

mehanizmi delovanja omrežij zanimajo razvojni in humanistični (emancipacijski) potenciali nove družbene organiziranosti. Z njimi skuša pojasnjevati potenciale »sploščenega« podružbljanja, česar teorija ANT ne predvideva ter izpostavlja nove oblike distribucije in redistribucije moči glede na naravo omrežij in vanje vključenih *aktantov*. Kar so za ANT *aktanti*, so za Mlinarja tokovi. S transakcijskimi sistemi namesto menjave med akterji in elementi sistema nastopajo tokovi. S tem se vzpostavlja potencial, ko partikularni (npr. lokalni) akterji tvorijo globalne vzorce povezav. Transakcije (tokovi) relativizirajo izvor, dostop, koncentracijo, oddaljenost (upo)rabe in proizvodnje določene dobrine, npr. informacije ali denimo učinkov toplogrednih plinov. Pri tem izgublja pomen izključnost, torej tisto, kar nekdo poseduje ali nadzoruje na določenem mestu v določenem času, to pa je element globalne socializacije. Posledično izgublja pomen posredništvo (npr. agencije oz. institucije in organizacije), zato v razmerah transaktivnosti idealnotipsko obstajata samo dve ravni sistema: individualna in sistemska, vmesne ravni niso potrebne. Za Mlinarja so delujoči akterji še vedno ljudje, posamezniki. So glavni elementi transakcijskih sistemov. Transakcije, pogojene s tehnološko, zlasti telekomunikacijsko logiko delovanja, pa so dinamični in fleksibilni, toda ključni strukturni pogoji integracije raznovrstnosti.

62

ANT prav tako poudarja, da transaktivnost akterjev/omrežij ne omogoča vmesnih ravni ali katerihkoli dihotomnih delitev socio-tehnološke organizacije družbenosti v razmerah globalizacije. Tako predstavniki ANT kot Mlinar poudarjajo destrukcijo rigidne teritorialne družbenosti in njeno reintegracijo na temeljih medsebojnega prežemanja tega, kar klasična sociologija pojmuje kot »večno« in še vedno ne dovolj dobro pojasnjeno razmerje med delovanjem in strukturo. Temeljna razlika je v tem, da ANT kompleksnosti razmerja med akterji/omrežji ne povezuje s historično razvojno regularnostjo v smislu predvidljivega prehoda od enostavne in rigidne družbenosti k temu, kar živimo danes (in v prihodnosti), temveč zgolj »hladno« pojasnjuje evolucijo soodvisnosti in vzročnosti med materialnostjo in družbenostjo. Mlinarja ta evolucijska soodvisnost in vzročnost ne zanima sama po sebi, temveč kot razvojni obet pri nastajanju humane (brezrazredne) družbe ter emancipiranega, samostojnega in hkrati povezanega posameznika. V tem okviru Mlinar ostaja zvest utopistiki historičnega materializma.

Sklep

Sociologa Zdravka Mlinarja uvrščamo med začetnike kompleksnejše obravnave družbeno-prostorske globalizacije pri nas in v svetovnem merilu. O globalizaciji je razpravljal že, ko so jo drugi sociologi obravnavali kot »eksotično tematiko«. Mlinarjeva sociologija globalizacije je paradigmatško samosvoja, vendar pojasnjevalno sorazmerno konsistentna. Po

primerjalnem pregledu literature bi bilo njegovo konceptualizacijo dolgoročnih razvojnih družbenih sprememb v najširšem smislu mogoče uvrstiti nekam med koncepte socialnega konstruktivizma in tehnološkega determinizma. Funkcionalistične dinamike integracije in diferenciacije Mlinar ne razume primarno kot mehanizem pri vzpostavljanju ravnotežja družbenega reda (strukture in delovanja), temveč angažirano, kot razvojni, emancipacijski in selektivni potencial pri delovanju akterjev – globalnem podružbljanju.

Po eni strani ni dvoma o svežini in samosvoji življenjski »prizemljenosti« njegovega izkustvenega dialektičnega pristopa, ki je razviden v sicer abstraktnih spoznanjih o mehanizmih in zakonitostih dolgoročnih, vendar večinoma objektivno preverljivih razvojnih procesov nadnacionalne integracije (globalizacije) in subnacionalne diferenciacije (individuacije). Po drugi strani ga morda prav dialektična doslednost omejuje pri širšem, bolj odprtem razumevanju kavzalnosti, vključno z možnostjo dopuščanja in prepoznavanja določene stopnje naključnosti, odprtosti in nepredvidljivosti v družbenih procesih. V njegovih zadnjih delih (2004b; 2012; 2013) je razvidno tudi samopreizpraševanje o lastnih (logičnih) konceptualnih konstruktih, zlasti ko gre za razmerje med izključevanjem (odvisnostjo) in prežemanjem v procesu globalizacije – globalnega podružbljanja.

Njegov koncept globalizacije je v »pojasnjevalnem izidu« sicer sledenje aktivističnim, lahko bi celo rekli utopičnim postulatam historičnega materializma, obenem pa je pri razčlenjevanju tega koncepta neizprosni kritik preteklega in sedanjega rigidnega marksizma. Prav v neizmerni širini raziskovalnega področja in zajemanju skrajno različnih vidikov osnovnega problema vidimo paradoks njegove specifičnosti. Razlog za epistemološko in metodološko kombinatoriko ter raznovrstno uporabo virov pri konceptualizaciji gotovo ni v šibkosti lastnih spoznavnih zmožnosti, temveč v iskanju dovolj preverljivih dokazov oz. evidence za potrditev spoznanj.

Pri kreativnem črpanju idej, tako iz vsakdanjega življenjskega okolja kot iz abstraktnih teoretičnih modelov, je intuitiven, angažiran in permisiven, saj mu ni mar jasna uvrstljivost v katero od trdnih teoretskih identitet, ker pri tem zasleduje končni cilj izgradnje logičnega teoretskega konstrukta, ki bi bil uporaben tudi za pojasnjevanje vsakokratne družbenosti. Tu se kaže zavezanost humanistični in ne pozitivistični tradiciji v sociologiji. Njegova razvojna usmeritev je družbeno angažirana, zlasti v kontekstu krepitve institucionalne in individualne odgovornosti za dogajanje v lokalnih okoljih in v vse širšem svetovnem merilu.

Odklanjanje paradigmatike in zlasti predmetne specializacije mu nedvomno škodi z vidika prepoznavnosti in (svetovne) odmevnosti njegovih del. Vendar pa v tem kontekstu kritika seveda ni usmerjena v njegov inkluzivni pristop, prav nasprotno, usmerjena je v naraščajoče subdisciplinarno specializirano in zaprto družboslovje, vključno s sociologijo, ki se v postnacionalni

družbenosti ne znajde najbolje. Mlinarjevo znanstveno delo nasploh in posebej v zvezi s preučevanjem globalizacije kaže resno zavzetost preseganja (sub)disciplinarnih zamejitev in ne zgolj vehementno sklicevanje nanjo.

Ne glede na sedaj že vsaj dvajsetletno zgodovino intenzivnih razprav o procesih globalizacije v svetovni sociologiji in že precejšnjo akumulacijo vedenja o tej tematiki v obliki člankov in monografij ocenjujemo Mlinarjev prispevek h konceptualizaciji problema globalizacije za enega najbolj temeljnih in uravnoveženih.

Če bi pristop Zdravka Mlinarja vseeno skušali okvirno uvrstiti v eno od najširših paradigmatških usmeritev v sociologiji, bi imeli, kot smo poudarili že večkrat, težave. Morali bi ravnati povsem v skladu z njegovo izkustveno dialektiko: ta je hkrati most za približevanje in ovira za povezovanje. Njegov pristop opredeljujemo kot sintetični most med: 1) sistemskimi in konfliktnimi, 2) mikro- in makroskopskimi, 3) historičnimi, razvojnimi in evolucionističnimi paradigmami ter končno med 4) funkcionalizmom in marksizmom. Iz tega izhaja ključna ugotovitev, da njegovo dialektiko izključevanja/prežemanja in konvergence/polarizacije v procesu globalizacije lahko pojasnimo kot domišljeno fuzijsko obravnavo dveh socioloških analitičnih osi oz. relacij: struktura/delovanje in integracija/diferenciacija.

LITERATURA

- Albrow, Martin (1974): *Dialectical and Categorical Paradigms of a Science of Society*. *The Sociological Review* 22 (2): 183–201.
- Albrow, Martin (1996): *Global age: state and society beyond modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Ball, Richard A. (1979): *The Dialectical Method: Its Application to Social Theory*. *Social Forces* 57 (3): 785–798.
- Bhaskar, Roy A. (1993): *Dialectic: The Pulse of Freedom*. London, New York: Verso.
- Blau, Peter M. (1977): *Inequality and heterogeneity: A primitive theory of social structure*. New York: Free Press.
- Castells, Manuel (1996): *The rise of the network society*. Malden: Blackwell.
- Castells, Manuel (1997): *The power of identity*. Malden: Blackwell.
- Castells, Manuel (1998): *End of millenium*. Cambridge: Blackwell.
- Chase-Dunn, Christopher K. (1991): *Global Formation: Structures of the World Economy*. London, Oxford, New York: Basil Blackwell.
- Cruikshank, Justin (2003): *Realism and Sociology: Anti-Foundationalism, Ontology and Social Research*. London, New York: Routledge.
- Denis, Ann B. (ur.) in Devorah Kalekin-Fishman (ur.) (2009): *The ISA Handbook in Contemporary Sociology: Conflict, Competition, Cooperation*. London: Sage publications Ltd.
- Donati, Pierpaolo (2011): *Relational sociology: a new paradigm for the social sciences*. London, New York: Routledge.
- Friedman, Lawrence M. (1999): *The horizontal society*. New Haven: Yale University Press.

- Fuchs, Christian in Wolfgang Hofkirchner (2005): The Dialectic of Bottom-up and Top-down Emergence in Social Systems. *TripleC: Communication, Capitalism & Critique* 3 (2): 28–50. Dostopno preko <http://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/21>, 31. 1. 2015.
- Giddens, Anthony (1984): *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of modernity*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Harvey, David (1990): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hočevar, Marjan (2000): *Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hočevar, Marjan in Anže Zorman (2012): Contextual mobility and the new »mobility paradigm«: the nature of travel mode choices reconsidered. V Franc Trček in Drago Kos (ur.), *Rethinking everyday mobility: Results and lessons learned from the CIVITAS-ELAN project*, 33–65. Ljubljana: Založba FDV.
- Holmwood, John in Alexander Stewart (1991): *Explanation and Social Theory*. New York: St. Martin's Press.
- Kellner, Douglas (1989): *Critical Theory, Marxism and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Knorr-Cetina, Karin (1997): Sociality with Objects: Social Relations in Postsocial Knowledge Societies. *Theory, Culture and Society* 14 (4): 1–30.
- Latour, Bruno (1987): *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2005): *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Law, John in John Hassard (1999): *Actor network theory and after*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lenski, Gerhard (2005): *Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Luhmann, Niklas (1997): *Globalization or World Society: How to Conceive of Modern Society?* *International Review of Sociology* 7 (1): 67–79.
- Merton, Robert (1949/1968): *Manifest and latent functions*. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mlinar, Zdravko (1965): *Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti: raziskava v podeželskem kraju Dolina*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Mlinar, Zdravko (1986): *Protislovja družbenega razvoja: osamosvajanje in podružbljanje: od izključnosti k vzajemnosti*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Mlinar, Zdravko (1990): *Territorial identities: between individualization and globalization*. V Antoni Kuklinski (ur.), *Globality versus locality*, 57–61. Varšava: University of Warsaw, Institute of space economy.
- Mlinar, Zdravko (1994): *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (ur.) in Jan Makarovič (ur.), Pavel Gantar (ur.), Marjan Hočevar (ur.), Ida Hojnik-Zupanc (ur.), Drago Kos (ur.), Franc Trček (ur.) (1995):

- Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (1997): Globalizacija kot izziv za sociološko raziskovanje. *Teorija in praksa* 34 (4): 575–595.
- Mlinar, Zdravko (2001): Conceptualizing the process of globalization. V Alison E. Woodward in Martin Kohli (ur.), *Inclusions and exclusions in European Societies*, 169–186. London, New York: Routledge.
- Mlinar, Zdravko (2004a): Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju: Protislovnost vključevanja in izključevanja. *Teorija in praksa* 41 (1–2): 9–66.
- Mlinar, Zdravko (2004b): Rafforzamento e peculiarit all'interno del processo di globalizzazione. *Futuribili* 1–2. Milano: Franco Angeli.
- Mlinar, Zdravko (2008): Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knj. 1, Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (2012): Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knj. 2, Globalizacija bogati in/ali ogroža? Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (2013): Ustvarjalnost in inovacije v procesu globalizacije. V Slavko Splichal (ur.), *Globalizacija v dobro ali zlo?: zbornik ob 80-letnici akademika Zdravka Mlinarja*, 161–188. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Nolan, Patrick in Gerhard Lenski (2005): *Human Societies: An introduction to macrosociology*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Ollman, Bertell (ur.) in Tony Smith (ur.) (2008): *Dialectics for the New Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ossewaarde, Marinus (2010): The Continuation of the Dialectic in Sociology. *Critical Sociology* 36 (3): 395–413.
- Paolucci, Paul (2012): *Marx and the Politics of Abstraction*. Chicago: Haymarket Books.
- Pickel, Andreas (2006): *The Problem of Order in the Global Age: Systems and Mechanisms*. New York: Palgrave Macmillan.
- Robertson, Ronald (1992): *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: SAGE Publications Ltd.
- Robinson, William (2011): Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal. *International Sociology* 26 (6): 723–745.
- Rumford, Chris (2008): *Cosmopolitan Spaces: Europe, Globalization, Theory*. New York: Routledge.
- Sassen, Saskia (2007): *A Sociology of Globalization*. New York: W.W. Norton.
- Schermer, Henry in David Jary (2013): Form and Dialectic in Georg Simmel's Sociology: A New Interpretation. New York: Palgrave Macmillan.
- Schlichte, Klaus (2007): Theories of world society and war: Luhmann and the alternatives. V Stephan Stetter (ur.), *Territorial Conflicts in World Society: Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*, 48–62. London: Routledge.

- Schneider, Louis (1979): Dialectical Orientation and the Sociology of Religion. *Sociological Inquiry* 49 (2-3): 49-73.
- Sekulić, Duško (1987): Dijalektika individualizacije i podruštvljavanja, *Studentski list*, 20 (949), 7.
- Sorokin, Pititrim A. (1962/1937): *Social and Cultural Dynamics*. New York: Bedminster Press.
- Stetter, Stephan (2007): *Territorial Conflicts in World Society: Modern Systems Theory, International Relations and Conflict Studies*. London, New York: Routledge.
- Straley, Stacia A. (1984): A System Approach to European Community Integration, *Society for General Systems Research, v System Applications*, August W. Smith (ur.), 273-278.
- Sztompka, Piotr (1979): *Sociological Dilemmas: Toward a Dialectic Paradigm*. New York: Academic Press.
- Teune, Henry in Zdravko Mlinar (1978): *The developmental logic of social systems*. Beverly Hills: Sage Publications, Inc.
- Turner, Jonathan H. (1986): *The structure of sociological theory*. Chicago: Dorsey Press.
- Urry, John (2000): *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London, New York: Routledge.
- Urry, John (2007): *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Wainwright, David (1997): Can Sociological Research Be Qualitative, Critical and Valid? *The Qualitative Report* 3 (2). Dostopno preko <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-2/wain.html>, 2. 2. 2015.
- Wallerstein, Immanuel (2000): Globalization or the age of transition? *International Sociology* 15 (2): 249-65.
- Walls, David (1979): Dialectical Social Science. V Scott G. MacNall (ur.), *Theoretical Perspectives in Sociology*, 214-231. New York: St. Martin's Press.
- Woodward, Alison E. (ur.) in Martin Kohli (ur.) (2001): *Inclusions and exclusions in European Societies*. London, New York: Routledge.
- Zuckerman, Harriet (2010): On sociological semantics as an evolving research program. V Craig J. Calhoun in Robert K. Merton (ur.): *Sociology of Science and Sociology as science*, New York: Columbia University Press.